

Milica Kacin-Wohinz, Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev v letih 1921—1928. I. in II. knjiga, Založba Lipa Koper in Založništvo tržaškega tiska, Koper-Trst, 1977; str. 561.

S knjigo o narodnoobrambnem gibanju primorskih Slovencev v letih 1921 do 1928 nadaljuje Milica Kacin-Wohinz raziskovanje političnega razvoja slovenskega prebivalstva v Italiji, ki ga je začela že z razpravo o »Primorskih Slovencih pod italijansko zasedbo 1918—1921« (Založba Obzorja Maribor 1972) in, ki naj bi — kot sestavni del raziskovalnega načrta: Zgodovina Slovencev 1918—1945 — postopoma zajelo celotno obdobje političnega življenja na Primorskem od konca prve do začetka druge svetovne vojne. Razdobje, ki ga obravnava njena najnovejša knjiga, logično omejujeta dva pomembna časovna mejnika: priključitev Primorske oz. Julijske krajine k Italiji, ki je slovensko primorsko politiko z vso ostrino soočila z italijansko politično stvarnostjo, in nasilna prekinitev legalne dejavnosti slovenskih narodnopolitičnih organizacij, ki je kot neizogibna posledica krepitve fašizma onemogočila nadaljnji legalni boj slovenske in hrvatske manjšine v fašistični Italiji. Ob tem je — kot pove že naslov knjige — v središču zanimanja avtorice predvsem narodno-politična problematika: tako v delu podrobno zasleduje narodno-politična prizadevanja slovenskega meščanstva, njegov odziv na vse večji pritisk italijanskih nacionalistov in povečujočo se moč fašizma, hkrati pa obravnava tudi narodno-politična stališča socialistične in komunistične stranke, njun vpliv med slovenskim prebivalstvom in poglobljena izhodišča komunistov in socialistov v Julijski krajini v presojanju nacionalnih pritiskov in nacionalnega vprašanja.

V skladu s takšno usmeritvijo je Kacin-Wohinčeva v prvem delu knjige orisala položaj slovenskega prebivalstva v Italiji po priključitvi Primorske in predstavila slovensko (meščansko) politiko v Julijski krajini v letih 1921—1924. Posebno obširno se je ustavila pri političnem društvu »Edinost«, ki je združilo ob sebi pretežni del slovenskega in hrvatskega prebivalstva in postalo jedro nacionalnega odpora proti nasilju italijanskih nacionalistov in fašizma. Kot pokaže Kacin-Wohinčeva, označuje narodno-politično dejavnost »Edinosti« vrsta političnih akcij, ki jim je poglobilni cilj zagotovitev narodne (kulturne) avtonomije, medtem ko ostaja vprašanje o socialnih in gospodarskih razmerah med slovenskim in hrvatskim prebivalstvom v glavnem predmet načelne razprave in se protagonistii slovenske in hrvatske politike na Primorskem (in v Istri) le v omejeni meri zavedajo pomena trdne socialne in gospodarske osnove v upiranju raznarodovalnemu pritisku. Vsebinske razsežnosti slovenske meščanske politike plastično ilustrirajo pisanje tedanjega slovenskega meščanskega časopisja in nastopi slovenskih meščanskih poslancev pred slovenskimi volivci in v parlamentu. V delu so razumljivo v ospredju voditelji in glavni govorniki slovenskega meščanskega tabora na Primorskem: liberalno usmerjeni Josip Vilfan in krščanska socialca Vergilij Šček in Engelbert Besednjak. Ob tem avtorica ne opozarja le na njihova narodno-politična izhodišča, temveč tudi njihova nasprotja, ki so nato privedla do usodnega razcepa. Njen prikaz kaže, da so bila ta nasprotja tako osebne (Vilfan-Šček) kot načelne oz. konceptualne narave in jih je med drugim uspešno podpihovala tudi slovenska meščanska politika v kraljevini SHS.

Pomemben preizkus slovenske meščanske politike v prvih letih po priključitvi Julijske krajine k Italiji so bile občinske in parlamentarne volitve v letih 1921—1924. Rezultati teh volitev razkrivajo omejeno odmevnost »narodnjaške« politike, saj se je znaten del slovenskih in hrvatskih volivcev že tedaj opredelil ne le za komunistične, temveč tudi fašistične kandidate. Pri presoji takšne odločitve je potrebno seveda upoštevati, da je ostajal dejanski značaj fašizma povprečnemu volivcu sprva prikrit, močno pa so pritegnila fašistična socialna in nacionalna gesla, ki so obljubljala gospodarsko stabilnost in »novi red«.

Drugi del razprave obravnava leta 1924—1928: v tem delu se avtorica najprej obsežneje ustavlja pri razcepu v slovenskem meščanskem taboru v dve skupini: tržaško in goriško, ki je v odločilnih letih hromil slovenski narodno-politični vpliv. Kljub sporu so slovenski narodnjaki na volitvah leta 1924, ki pomenijo v italijanski politični zgodovini pomembno prelomnico in nov uspeh fašizma nastopili s skupno, kompromisno listino: prav njihov nastop na teh volitvah po obenem ilustrira tudi njihova v resnici kratkovidna in nedomišljena izhodišča, saj potekā v zatrjevanju lojalnosti fašistični oblasti in v ostrem soočenju s socialističnimi in komunističnimi stališči. Podobno označuje slovensko narodnjaško politiko na Primorskem tudi odnos do aventinske opozicije: vse do kraja obdobja — torej do nasilne ukinitve »Edinosti« — so slovenski narodnjaki zaupali, da bo mogoče doseči med manjšinama in fašističnimi oblastmi kolikor toliko sprejemljiv kompromis, ki bo zagotovil manjšinskemu prebivalstvu bolj ali manj znosno, a vendar v odnosu na večino avtonomno nacionalno življenje. Takšna usmeritev, značilna zlasti za tržaško skupino »Edinosti«, je — kot pokaže Kacin-Wohinčeva — zaznamovala tudi odnos med slovensko meščansko politiko in slovenskimi komunisti, vključenimi v Komunistično stranko Italije. Medtem ko so komunisti odločno zavračali lojalno razmerje slovenske meščanske politike do fašizma in v skladu s pogledi Komunistične stranke Italije na nacionalno problematiko vztrajali pri »internacionalizmu«, naglašajoč, da je nacionalno vprašanje »razredno vprašanje«, ki ga bo sama po sebi rešila socialna revolucija, se je slovensko primorsko meščanstvo v obrambi svoje nacionalne politike in svoje politične taktike v odnosu do fašizma zatekalo k ustaljeni meščanski kritiki komunističnih izhodišč.

Vprašanje o odnosu Komunistične stranke Italije in slovenskih primorskih komunistov do nacionalnega vprašanja je Milica Kacin-Wohinz razumljivo namenila vso ustrezno pozornost in je obširno prikazala razvoj komunističnih stališč do nacionalne problematike. V tem kontekstu je opozorila tudi na stališča skupine slovenskih komunistov, zbranih ob Vladimirju Martelancu, ki so se od leta 1923 dalje v skladu z Leninovimi pogledi na nacionalno vprašanje in navodili Kominterne zavzemali za povezovanje razrednega boja z bojem za nacionalno osvoboditev, saj bi taka politika zagotovila komunistom večji vpliv med slovenskim prebivalstvom, zlasti na podeželju. Ta stališča so se v Komunistični stranki Italije le počasi, postopoma uveljavljala in jim je Martelanc uspel zagotoviti večjo podporo med slovenskimi komunisti šele po razgovorih z Gramscijem v Rimu leta 1925. Komunistična stranka Italije je — kot je znano — prvič obravnavala narodno vprašanje v Italiji na osnovi Leninovih izhodišč šele leto kasneje (na tretjem kongresu januarja 1926), svoj odnos do nacionalnih in manjšinskih vprašanj pa je določneje opredelila šele leta 1930, ko to za manj-

šinsko politiko v Italiji in za politično usmeritev manjšin ni moglo biti več praktičnega pomena.

V kratkem seveda ni mogoče opozoriti na vse razsežnosti dela, ki se loteva najrazličnejših vidikov slovenske narodne politike in političnih razmer v t. i. Julijski krajini v dvajsetih letih. Politični razvoj Slovencev na Primorskem avtorica ves čas sooča z političnim razvojem v Julijski krajini in ostali Italiji, povečujočim se fašističnim nasiljem in političnimi, gospodarskimi in kulturnimi pritiski, obenem pa opozarja na dejavnost različnih slovenskih kulturno-prosvetnih in športnih krožkov, ki so — čeprav v tradicionalnih okvirih — ohranjali in vzpodbujali nacionalno opredelitev slovenskega prebivalstva. V končni oceni Kacin-Wohinčeva pritrjuje ugotovitvi, da je bila slovenska meščanska politika na Primorskem v obravnavanem obdobju defenzivna, nerealistična, brez koherentnejših narodno in idejno političnih izhodišč. Nerazumevanje nehumanega, nedemokratskega in nacionalističnega značaja fašizma je — ob nikjer utemeljenem zaupanju, da bo slej ali prej Primorska priključena kraljevini SHS oz. Jugoslaviji — hromilo slovensko meščansko narodno-politično akcijo in vodilo k zatrjevanju lojalnosti fašistični oblasti in vztrajanju pri legalnih oblikah odpora. V tej zvezi avtorica opozarja na Speransovo oceno v »Razvoju slovenskega narodnega vprašanja«, po kateri je bila takšna meščanska politična usmeritev ovira za povezovanje narodnega gibanja z naprednimi silami in se je v svoji »nevtralnosti« nasproti boju med silami napredka in reakcije izkazala celo kot »posredna podpora fašizmu«, kar je pomenilo njen polom in novo poslabšanje razmer. Toda ob vsem tem je po avtoričinem mnenju tudi legalnemu narodno-obrambnemu boju slovenskega meščanstva v skromnih možnostih italijanskih »dvajsetih let« potrebno priznati določen pomen: z odločnimi nastopi v tisku in parlamentu so slovenski poslanci opozorili širšo italijansko in evropsko javnost na problem Slovencev in Hrvatov v Italiji in obenem prisilili fašistično oblast, da je utemeljevala in pojasnjevala svojo nacionalno politiko; s politiko lojalnosti so nadalje slovenski meščanski voditelji uspeli za nekaj časa odložiti razpust narodnjaških društev, kar prav tako ni bilo brez pomena »za utrjevanje vrst, narodne zavesti in odporniškega duha«. »Po drugi strani pa so izkušnje in razočaranja nad neučinkovitostjo legalnega odpora spodbujale radikalizacijo ljudi, zlasti mladine, od česar je bil odvisen (tudi) poznejši ilegalni protifašistični odpor«.

In ne nazadnje: tudi slovensko narodnjaško politiko na Primorskem in njen odnos do fašizma je potrebno presojati v luči konkretnih zgodovinskih možnosti in razmer: v tem pogledu ni nepomembno, da katastrofalnih posledic prevlade fašizma v Italiji za njeno prihodnost in prihodnost celotne Evrope, v dvajsetih letih prav tako še ni povsem dojela tudi italijanska levica, ki je videla v fašizmu le začasen lokalni fenomen, hkrati pa prav ta levica — s komunistično partijo na čelu — vse do kraja obravnavanega obdobja ni uspela izoblikovati alternativnih stališč do nacionalnega vprašanja in nacionalne problematike manjšin.

Knjiga »Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev v letih 1921—28« je plod dolgotrajnega raziskovalnega dela in temelji skoraj v celoti na časopisnem in arhivskem gradivu, saj je dosedanja literatura o problemu zelo skromna. Avtorici je uspelo med drugim pritegniti tudi arhivalije italijanskih ustanov (npr. fonde notranjega ministrstva, predsedstva vlade, Gramscijevega inštituta), kar daje njenemu delu posebno težo. Z uvodnim poglavjem, ki uvede bralca

v problematiko, je knjiga — čeprav obravnava le krajše časovno razdobje — zaključena monografija. Ker bo prav gotovo vzbudila pozornost tudi med italijanskimi raziskovalci, lahko obžalujemo le, da nima povzetka v italijanskem jeziku.

Peter Vodopivec

Janko Prunk, Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda. Cankarjeva založba, Ljubljana 1977; str. 239 (Zbirka Misel in čas).

Delo, ki je za tisk prirejena avtorjeva doktorska disertacija, pomeni logično nadaljevanje Prunkovih raziskav slovenskega krščansko socialnega gibanja v obdobju stare Jugoslavije. S temi raziskavami je začel že kot študent ljubljanske filozofske fakultete, nadaljeval kot asistent na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani in na postdiplomskem študiju. Njegova razprava »Slovenski krščanski socialisti med šestojanuarsko diktaturo 1929—1934«, Prispевki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana XIII/1973, št. 1—2, str. 133—183, je za tisk prirejena magistrska naloga.

Njegovo najnovejše delo s tega področja pomeni sintezo vseh dosedanjih raziskav in sledi idejno-političnemu razvoju glavnega toka tega gibanja, ki ga je leta 1941 pripeljal do povezave s KP Slovenije in z ostalimi dobro znanimi skupinami v Osvobodilno fronto Slovenskega naroda.

Avtor sam opozarja, da se je pri svojem pregledu omejil na glavne in najbolj značilne probleme tega gibanja, veliko obrobnih pa ni posebej obdelal. Hkrati naglašja, da njegovo delo nikakor noče biti popolna podoba krščansko-socialnega gibanja na Slovenskem. Zaveda se, da bo treba zgodovino tega gibanja še dodatno osvetliti in izjavlja, da bo hvaležen za vse tovrstne kritične pripombe.

Da se je avtor temeljito lotil dela, pričata objavljena pregleda uporabljenih virov in literature. Osnovne arhivske vire za zgodovino krščanskega socializma med obema vojnama hrani arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. Gre za arhiv krščanskosocialističnega sindikata Jugoslovanske strokovne zveze in Delavske zbornice. Razen tega so nekateri pomembni podatki v dokumentih, ki so jih avtorju dali na vpogled posamezniki, v arhivu Okrožnega sodišča, Okrožnega gospodarskega sodišča, v Arhivu Slovenije, v poštah pa pridejo tudi fotokopije dokumentov KPJ iz arhiva Kominterne v Arhivu CK ZKS v Ljubljani. Avtor je pregledal tudi veliko število časopisov in revij vseh idejnih in političnih tokov, pritegnil pa je tudi precej še živih vodilnih krščanskih socialistov iz obravnavanega obdobja.

V dosedaj objavljeni zgodovinski literaturi so krščanski socialisti obdelani le fragmentarno, najboljši pregled pa podaja Metod Mikuš v Pregledu zgodovine NOB v Sloveniji, I. knjiga, Ljubljana 1960, str. 94—138. Delo Janka Prunka torej vsekakor zapolnjuje vrzel v tem pogledu.

Oglejmo si še vsebino njegove knjige. Delo se začne s kratkim orisom krščansko socialnega gibanja pri nas pred prvo svetovno vojno ter z obsežnim prikazom krščanskega socializma v zahodni in srednji Evropi med obema vojnama.